

Monica HU ANU
(Univerzitet u Beogradu)
George Bogdan ĀRA
(Universitatea de Vest din
Timi oara)

Observa ii asupra construc iilor cauzative analitice în limba român

Abstract: Causativity is a complex linguistic process, which can be expressed through lexical, syntactic and morphological means. The purpose of the present article is to study analytical causative structures, which are the most frequent way of expressing causativity in Romanian. The authors discuss the meaning of the semiauxiliary verb and of the second agent, and give arguments for including the verb *a da* (alongside *a face*, *a pune* and *a l sa*) in the list of causative verbs that help form analytical constructions. A short comparison with the other Romance languages proves the diversity of the analytical constructions in Romanian, which are similar to those that can be found in late Latin.

Keywords: *causativity, grammaticalization, semiauxiliary, analytical causative structures, Latin, Romance languages*

Rezumat: Cauzativitatea este un fenomen lingvistic extrem de complex, care se realizeaz prin mijloace lexicale, sintactice i chiar morfologice. În centrul articolului de fa se afl construc iile cauzative analitice, care reprezint cel mai frecvent mod de exprimare a cauzativit ii în limba român . În prima parte, se fac o serie de observa ii privitoare la sensul verbului semiauxiliarizat i la rolul celui de-al doilea actant. Pornind de la tipologia verbelor cauzative f cut de *Gramatica limbii române*, se aduc argumente pentru includerea verbului *a da* al turi de celelalte verbe curente (*a face*, *a pune*, *a l sa*), care formeaz construc ii cauzative. Scurta compara ie cu limbile romanice arat varietatea construc iilor analitice în român . Diversitatea acestora este comparabil cu a celor din latina târzie.

Cuvinte-cheie: *cauzativitate, gramaticalizare, semiauxiliar, construc ii cauzative analitice, evolu ie, latin , limbi romanice*

I. Cauzativitatea, ca fenomen semantico-sintactic comun tuturor limbilor naturale, se refer în planul con inutului la o succesiune de dou ac iuni, dintre care prima o declan eaz pe cea de-a doua, iar în planul expresiei utilizeaz mijloace de redare diverse, atât lexicale, cât i morfologice sau sintactice. F r a face diferen a la nivel terminologic între construc iile cauzative i cele factitive, *Gramatica limbii române* define te fenomenul din perspectiva actan ilor, „unul reprezentând persoana sau cauza care declan eaz o ac iune ce determin un efect (entitatea cauzatoare), iar cel lalt, persoana sau obiectul asupra c reia/c ruia se r sfrânge efectul ac iunii cauzatoare (entitatea afectat)”¹. O alt defini ie recent este men ionat în *Encyclopedia of Language & Linguistics*, unde se precizeaz c o construc ie cauzativ este „a linguistic expression that denotes a complex situation consisting of two events: (1) the causing event in which the causer **does something**, and (2) the caused event in which the causee carries out an action or undergoes a change of condition or state as a result of the causer’s action”².

II. A a cum rezult din defini iile de mai sus, modelul canonic al unei structuri cauzative presupune dou ac iuni diferite, din care una o determin pe cealalt , i doi actan i diferi i, dintre care primul exercit o ac iune asupra celui de-al doilea. Din perspectiv semantic , rela iile dintre ac iunile verbale i statutul actan ilor sunt complexe i necesit câteva observa ii.

În *Gramatica limbii române* se precizeaz c : „Sensul cauzativ al acestor construc ii este determinat de un verb cauzativ, verb care con ine în matricea lui semantic semul [+ Cuzativ]. Verbul cauzativ prototipic este *a face*”³.

¹ * * *, *Gramatica limbii române*. II. *Enun ul*, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2005, p. 168 (de aici înainte GALR II).

² J.J. Song, *Causatives: Semantics*, în *Encyclopedia of Language & Linguistics* (ed. Keith Brown), second edition, tome II, Elsevier Ltd., 2006, p. 265.

³ GALR II, p. 168.

Pornind de la această afirmație și de la exemplul propus de J.J. Song:

(1) *The teacher made Matthew paint the house.*

„In (1), the causer (*the teacher*) did something, and as a result of that action the cause (*Matthew*) in turn carried out the action of painting the house”⁴, observăm că explicația care îl însoțește nu este suficient de explicită în legătură cu sensul verbului care exprimă acțiunea agentului declanșator. Atât în definiție, cât și în analiza exemplului, valoarea lui „made” este redată prin sintagma „does something” („did something”), al cărui sens precis nu este exprimat la nivel lingvistic, este greu de dedus din context și lasă loc unor presupuneri vagi. Este cunoscut faptul că, în majoritatea limbilor, verbul *a face* este arhilexemul verbelor de acțiune. Fiind, asemenea lui *a fi* și *a avea*, extrem de frecvent și polisemantic, valoarea sa exact reiese din context. În construcția cauzativă, sensul lui *a face* poate fi dedus cel mult *a posteriori*, după ce se precizează efectul ei asupra celui de-al doilea agent, asupra executorului. Verbul *a face* nu exprimă, din punct de vedere semantic, o acțiune precisă, el fiind un substitut al unui verb care denotă o acțiune concretă, capabil să declanșeze o reacție sau să provoace un efect ulterior. Prin urmare, un verb ca *a face* nu are în sine o valoare cauzatoare, ci primește această valoare în cadrul construcției analitice *a face* + verb la conjunctiv (echivalent cu *a face* + verb la infinitiv, din celelalte limbi române). În absența unui sens precis, informația transmisă de *a face* în cadrul construcției analitice este complexă, deoarece ideile de „voia”, de „intenție” și chiar de „scop”, toate caracterizând agentul cauzator, devin mult mai importante decât ideea de „acțiune”. Putem afirma că, în interiorul construcției, primul verb suportă un proces de gramaticalizare, devenind un semiauxiliar, din punct de vedere semantic interesul trecând asupra acțiunii exprimate de verbul la conjunctiv.

Există două tipuri de construcții analitice cauzative, formate din verbul *a face* + verb la conjunctiv:

- o construcție tipică, în care *a face*, datorită faptului că nu are un sens concret, denumește o acțiune neexprimată: *Ion îl face pe Gheorghe să citească o carte.*
- o construcție semilexicalizată, formată cu verb-suport, echivalentă cu un verb cauzativ existent: *Ion îl face să înnebunească pe Gheorghe. = Ion îl înnebunește pe Gheorghe.*

Exprimarea cauzativității a devenit extrem de variată grație primului tip de construcții analitice, acestea depășind ca frecvență numărul verbelor cauzative propriu-zise.

În funcție de rolul lor, cei doi actanți pot fi denumiți *actant I, agent cauzator, entitate cauzatoare, declanșator, instigator* și *actant II, pacient, entitate afectată, executor*. Din denumirile atribuite reiese că primul actant este cel care provoacă acțiunea al cărui Agent, Pacient sau Experimentator este cel de-al doilea actant, asupra căruia se manifestă voia a celui dintâi. La nivelul structurii cauzative, cel de-al doilea actant apare într-o dublă ipostază: este Pacient, prin raportare la actantul întâi, în măsura în care asupra lui se manifestă un act volitiv din partea agentului declanșator, dar are de fapt rolul tematic de Agent / Experimentator în relație cu verbul la conjunctiv. Dacă acțiunea al cărui autor este agentul declanșator este vagă și greu de definit, de identificat, de descris, adevăratul nucleu semantic al construcției cauzative devine acțiunea al cărui autor este cel de-al doilea actant.

Chiar dacă actanții unei construcții cauzative analitice se pot caracteriza, pe rând, prin semele [+Animat], [-Animat], [+Uman], [-Uman], a a cum precizează Maria Iliescu, „logiquement, les actants humains possèdent le plus haut degré d’agentivité”⁵.

III. Tipologia pe care o propune *Gramatica limbii române*⁶ distinge câteva clase de verbe cauzative, în funcție de poziția și importanța semului [+Cauzativ] în structura lor semic. Astfel, verbele cauzative pot fi *primare*, dacă semul [+Cauzativ] ocupă locul central, iar acțiunea realizată de Agentul declanșator este vagă și greu de descris; aici se încadrează „verbul prototipic” *a face*, verbele *a pune*, *a lăsa* și *a determina*, dar și verbele *a împinge*, *a sili* și *a cauza*. În cazul în care semul [+Cauzativ] se află pe locul al doilea, iar verbele exprimă

⁴ J.J. Song, *op. cit.*, p. 265.

⁵ Maria Iliescu, *Le factitif roumain*, în „Revue roumaine de linguistique”, XXXIII (1993), nr. 4, p. 298.

⁶ GALR II, p. 170-172.

„diverse moduri de a determina / l sa pe cineva s fac ceva”⁷ (prin ordin, persuasiune, constrângere, permisiune etc.) verbele cauzative sunt *secundare*⁸.

Clasificarea făcută de autorii gramaticii academice și, mai ales, inventarul de verbe cauzative pe care aceștia îl propun pentru fiecare din cele două clase comportă câteva observații și delimitări. Astfel, verbele *a sili* și *a l sa* nu pot face parte din ambele clase simultan; considerăm că *a sili*, în această structură semicentrală semul [+Constrângere], e verb cauzativ secundar⁹, în timp ce *a l sa* e unul dintre verbele cauzative primare, în pofida semului [+Permișiune], reperabil în unele, dar nu în toate contextele de utilizare. Pe de altă parte, verbul *a împinge* [pe cineva s], introdus de autori în clasa verbelor cauzative primare, își are mai degrabă locul în cea a verbelor cauzative secundare, alături de *a impulsiona*, *a îmboldi*, *a îndemna*, *a stârni*, cu care are în comun semul [+Stimul]. De asemenea, credem că verbul *a cauza*, în ciuda formei și a sensului, nu poate fi inclus alături de celelalte verbe cauzative primare, pentru că în limba română nu se actualizează în construcția cauzativă tipică verb semiauxiliar + conjunctiv: **Boala i-a cauzat și moare*. În opinia noastră, verbul în discuție este cel mult un cauzativ lexical: *Boala i-a cauzat moartea*.

Din punctul de vedere al terminologiei, considerăm că verbele numite de GALR „cauzative secundare” sunt adevăratele verbe cu sens cauzativ propriu, în timp ce a-numitele „cauzative primare”: *a face*, *a pune*, *a l sa* reprezintă, de fapt, verbe semiauxiliare cu ajutorul cărora se formează construcțiile analitice cu sens cauzativ¹⁰. Propunem întregirea listei de verbe semiauxiliare cu verbul *a da*.

IV. În lucrările de specialitate dedicate cauzativității în limba română, verbul *a da* nu se bucură de o prezentare detaliată, ba chiar, uneori, nu este nici măcar menționat în inventarul verbelor care pot intra în construcții cauzative. Verbul este amintit, de exemplu, în articolul din 1975 al lui Emeric Papp și al Marinei Rdulescu¹¹, care observă că „alte verbe [pe lângă *a face*] cu ajutorul cărora se pot construi, în limba română, enunțuri cu sens factitiv sunt *a pune*, *a da* și *a l sa*”, și în articolul din 1997 al lui Donato Cerbasi¹², care consideră că prin mijlocirea acestuia se exprimă în română „la causatività debole”, dar nu este analizat în articolul din 1993 al Mariei Iliescu¹³. În lucrarea monografică realizată de Camelia Ureanu¹⁴, verbul *a da* este menționat doar în treacăt, în sintagma *a da de în eles*, o structură discutabilă din punctul nostru de vedere, aflată la limita dintre construcție factitivă perifrastică și unitate frazeologică. Cercetătoarea pare a sugera că „operatorul *a da*”¹⁵ se construiește doar cu modul supin. Opinia e împărțită și de autoarele *Gramaticii limbii române*, care, în singura instanță în care menționează verbul *a da*, afirmă tranșant: „Unele cauzative *secundare* (s.n.) acceptă tiparul de construcție cu verbul al doilea la supin, precedat de prepozițiile *la* sau *din*. [...] Este singurul tipar pe care îl acceptă verbul *a da* (cu sens cauzativ): *Ma îna am dat-o la reparat*.”¹⁶

Spre deosebire de ultimele două păreri enunțate mai sus, semnălam faptul că verbul *a da* + conjunctiv (nu numai cu supin), formând o construcție cu sens cauzativ, este curent în limba română actuală:

Profesoara le-a dat elevilor să scrie o poezie.

Profesoara le-a dat să citească o carte.

Pornind de la delimitarea făcută de Maria Iliescu între construcțiile factitive cu verbul *a face* și cele cu verbul *a pune*, pe care le considerăm diferite, dar complementare, îl adăugăm pe *a da* alături de verbul *a pune*, ca

⁷ *Ibidem*, p. 172.

⁸ La cele două tipuri discutate mai sus se adaugă verbele cauzative *derivate*, în cazul cărora semul [+Cauzativ] e inclus în matricea lor (cauzativele morfologice și cele ergative) sau e interpretabil contextual, însă acestea nu fac obiectul articolului de față.

⁹ Vezi și Camelia Ureanu, *Categoria factitivului în limba română*, București, Editura Universității din București, 2005, p. 96-97.

¹⁰ Nu ne vom referi în acest articol la construcțiile cauzative analitice cu verbul *a l sa*.

¹¹ Emeric Papp, Marina Rdulescu, *Verbe și construcții cu sens factitiv-cauzativ în limba română*, în „Limba română”, XXIV (1975), nr. 2, p. 109.

¹² Donato Cerbasi, *La causatività sintattica in romeno. Una proposta di caratterizzazione tipologica nel contesto della famiglia romanza*, în „Revue roumaine de linguistique”, XLII (1997), nr. 3-4, p. 14.

¹³ Maria Iliescu, *op. cit.*, p. 299.

¹⁴ Camelia Ureanu, *op. cit.*, p. 112.

¹⁵ *Ibidem*, p. 112.

¹⁶ GALR II, p. 176.

fiind incoativ, presupunând un declanșator uman și având semul [+Intenție]¹⁷. Spre deosebire de ele, *a face* este considerat neutru și rezultativ¹⁸.

Dacă verbul *a face* are un sens extrem de general, mergând în mod natural de la concret la abstract, verbele *a pune* și *a da* au o sferă semantică mai restrânsă, orientată spre concret. Din acest motiv, *a face* acceptă construcția cu toate tipurile de verbe (de stare, de eveniment, de acțiune), în timp ce *a pune* și *a da* preferă verbele de acțiune.

O altă diferență majoră între *a face*, pe de o parte, și *a pune* și *a da*, pe de altă parte, ține de natura Agentului declanșator, care, în cazul lui *a face*, poate fi atât animat, cât și inanimat, uman și non-uman. În opoziție cu acesta, *a pune* și *a da* presupun în mod obligatoriu un Agent animat și uman, aflat într-o poziție de superioritate față de celălalt actant, și având un grad de intenționalitate ridicat, apropiat de obligativitate, poruncă, autoritate.

Patronul i-a pus să scrie un raport.

Patronul le-a dat să scrie un raport.

Pentru a observa gradul de sudare a celor trei construcții (cu *a face*, *a pune* și *a da*), aplicăm testul pronominalizării în propoziții relative sau în interogații adresate verbului.

Profesorul te-a făcut să scrii un poem.

Poemul pe care profesorul te-a făcut să -l scrii...

Profesorul te-a făcut să scrii poemul? Da, m-a făcut (să -l scriu).

Profesorul te-a pus să scrii un poem.

Poemul pe care profesorul te-a pus să -l scrii...

Profesorul te-a pus să scrii poemul? Da, m-a pus (să -l scriu).

Profesorul i-a dat să scrii un poem.

Poemul pe care profesorul i-a dat să -l scrii... (Poemul pe care profesorul i-a dat să -l scrii...)

Profesorul i-a dat să scrii un poem? Da, mi-a dat să -l scriu (până mâine). // Da, mi l-a dat să -l scriu (până mâine).

Din exemplele de mai sus, se observă că în construcțiile cu *a face* și *a pune* obiectul direct reluat prin pronume personal stă pe lângă verbul lexical (*a scrie*), și nu pe lângă semiauxiliare, ceea ce sugerează că structurile în discuție au un grad mai înalt de sudare a elementelor componente. În același timp însă, valența tranzitivă a celor două verbe semiauxiliare este deja satisfăcută (*te-a făcut*, *te-a pus*), aadar deplasarea cliticului este practic imposibilă din punct de vedere sintactic. Verbul *a da* are însă o altă grilă tematică, iar valența saturată este cea de complement indirect (rolul tematic Beneficiar), motiv pentru care ambele construcții sunt, teoretic, reperabile în vorbire, dar în realitate sunt extrem de rare. Poziția nesigură și fluctuantă a cliticului pronominal în cazul verbului *a da* dovedește un grad mai redus de sudură, în concluzie, un proces de gramaticalizare încă în curs de desfășurare, însă unitatea semantică a construcției și valoarea sa cauzativă nu pot fi contestate.

V. Este cunoscut faptul că un proces de gramaticalizare cunoaște diferite etape de evoluție, dintre care cea mai avansată este legată de folosirea în cadrul construcției respective a unor termeni care denotă noțiuni abstracte¹⁹.

În cadrul construcțiilor analitice cu verbele *a da* și *a pune*, verbe tranzitive prin excelență, folosite aproape exclusiv însoțite de un obiect direct, putem presupune că prima etapă a construcției este un enunț cu sens final:

[I-am dat (copilului) ap] [să bea].

[Am pus (copilului) ap] [să bea].

Prin modificarea topicii și deplasarea obiectului direct în propoziția subordonată, se produce o re-analiză a enunțului. În lipsa unui obiect direct cu sens concret, verbul din principal începe să se desemantizeze:

[I-am dat (copilului)] [să bea ap].

[I-am pus (copilului)] [să bea ap].

¹⁷ Maria Iliescu, *op. cit.*, p. 300.

¹⁸ Considerăm totuși că valoarea rezultativă a lui *a face* este evidentă când verbul se folosește la trecut, însă mai puțin clară când verbul este la prezent sau la viitor, situații în care primește mai degrabă un sens incoativ: *Îl voi face să plece.*

¹⁹ Vezi și Camelia Ureanu, *op. cit.*, p. 93.

Odată cu folosirea unui termen cu sens abstract, care nu poate ocupa funcția de obiect direct al verbului din principal, începe procesul de gramaticalizare, în urma căruia verbele *a da* și *a pune* devin semiauxiliare, iar construcția sintactică inițială (principal + final) se transformă într-o construcție analitică cu sens cauzativ:

I-am dat (copilului) să scrie o compunere. vs. **I-am dat (copilului) o compunere să o scrie.*

L-am pus (pe copil) să scrie o compunere.

VI. Spre deosebire de română, în franceză și italiană construcțiile *faire faire* și *far fare* sunt complet gramaticalizate, deoarece „il primo verbe [...] presenta le due caratteristiche essenziali di un ausiliare, cioè un rapporto di compattezza sintattica col verbo lessicale che lo segue ed un alto grado di svuotamento semantico”²⁰. Deși toate celelalte limbi romanice folosesc în principal corespondentele lui *a face* în construcții cauzative, toți vorbitorii nativi consideră acceptabile și structuri precum *Eu mandei-o fazez um poema.*, *Eu dei-lhe um poema para fazez.* (în portughez), *Lo puso a escribir un poema.*, *Le mandó escribir un poema.* (în spaniol) sau *Gli ho dato da scrivere una poesia.*, *L'ho messo a scrivere una poesia.* (în italiană).

Existența, în limba română, a trei verbe cu funcții complementare care formează în mod curent construcții cauzative analitice (*a face*, *a pune* și *a da*) poate reprezenta o particularitate a românei față de unele limbi romanice, în special față de latină. În latina clasică este rar atestat acest tip de construcții cu verbele *facere* și *dare*, în special în latina târzie, în special în textele creștine, aceste două verbe vor fi folosite în mod curent. Tot în perioada creștină este folosit și verbul *ponere*, posibil ca traducere a unor construcții cauzative din greacă cu verbul echivalent *ί μ*. Grație prestigiului textului biblic, construcția a intrat și în exprimarea scriitorilor ecleziastici:

[...] *facias eum uelle quod aut per errorem aut per simulationem nondum uolebat.* (Augustinus Hipponensis, *De catechizandis rudibus* 5, 33)

„[...] îl vei face să - i dorească ceea ce fie din greșală, fie din preferință încercu - i dorea”.

[...] *credimus autem quia ipse qui nos posuit haec uobis dicere, dabit uobis etiam posse et intellegere.* (Augustinus Hipponensis, *Enarrationes in Psalmos* 70, 2, 6, 25)

„[...] credem înșă că însuși cel care ne-a pus să vă spunem acestea vă va da și șansa în alegere”.

Exemplele de mai sus reprezintă situații tipice de construcții cauzative, în care cei doi actanți au fost caracteristica [+Uman], fie actantul I este [+Divin], iar actantul II este [+Uman]. Cea de-a doua situație este specifică textelor creștine, în care voinea divină se transmite actanților umani.

VII. În concluzie, observăm că modalitățile de realizare a construcțiilor cauzative analitice în limba română sunt mai variate și mai nuanțate decât în alte limbi romanice. Situația din română este asemănătoare mai curând cu cea din latina târzie, prin folosirea unor verbe uzuale, cu sens general: *a face*, *a pune*, *a da*. Tocmai această varietate poate fi cauza faptului că structura nu a devenit fixă și astfel verbele nu s-au gramaticalizat complet.

Din punct de vedere semantic, construcția cu toate cele trei verbe este extrem de unitară (sensul cauzativ este evident), înșă este mult mai liberă din punct de vedere sintactic.

Dacă, între verbele *a face*, pe de o parte, *a pune* și *a da*, pe de altă parte, există o relație de complementaritate, între verbele *a pune* și *a da* se înregistrează o relație de concurență sinonimică, favorabilă ca frecvență lui *a pune*.

Înșă, din perspectiva cauzativității cele trei verbe nu sunt nici concurente, nici sinonime, deoarece nu sensul lor exprimă ideea de cauzativitate, ci sensul final cauzativ al întregii construcții analitice din care fac parte.

Bibliografie

***, *Gramatica limbii române. II. Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 168-184.

Cerbasi, Donato, *La causatività sintattica in romeno. Una proposta di caratterizzazione tipologica nel contesto della famiglia romanza*, în „Revue roumaine de linguistique”, XLII (1997), nr. 3-4, p. 297-312.

Ernout, Alfred / Thomas, François, *Syntaxe latine*, 2ème édition, Paris, Klincksieck, 1997.

Iliescu, Maria, *Le factitif roumain*, în „Revue roumaine de linguistique”, XXXIII (1993), nr. 4, p. 297-305.

Papp, Emeric / Rădulescu, Marina, *Verbele și construcții cu sens factitiv-cauzativ în limba română*, în „Limba română”, XXIV (1975), nr. 2, p. 101-120.

²⁰ Donato Cerbasi, *op. cit.*, p. 298.

- Song, J.J., *Causatives: Semantics*, în *Encyclopedia of Language & Linguistics* (ed. Keith Brown), second edition, tome II, Elsevier Ltd., 2006, p. 265-268.
- Tesnière, Lucien, *Éléments de syntaxe structurale*, Préface de Jean Fourquet, Deuxième édition revue et corrigée, Paris, Klincksieck; 1965.
- U urelu, Camelia, *Categoria factitivului în limba română*, București, Editura Universității din București, 2005.
- Weinrich, Harald, *Grammaire textuelle du français*, Traduit par Gilbert Dalgalian et Daniel Malbert, [Paris], Didier/Hatier, [1989].